

PÉTER I. ZOLTÁN

Ady Endre utolsó napjai és halála

1919. január 11-én a nagybeteg Ady Endrét beszállítják a városligeti Park Szanatóriumba. „Semmit sem fordíthattok meg...”¹ – állítólag ezek voltak búcsúszavai a budapesti szanatóriumba való bemenetelekor. Rövidesen a jobban felszerelt szomszédos Liget Szanatóriumban helyezték el. Professzori konzíliumot tartanak, laboratóriumi vizsgálatot végeznek, megállapítják a diagnózist: dementia paralytica [hűdéses elbutulás], amit a négykeresztes likvor-leletek támasztanak alá.² Állapota némi javulást mutatott, az orvos szerint nincs közvetlen életveszélyben, Lajos öccse 1919. január 23-án megnyugodva hazautazik Érmindszentre.

Csinszka önéletrajzi vázlatában így örökítette meg az utolsó napok eseményeit: „Tehetetlen vagyok. Végre engedek az orvosoknak, s bevisszük Károlyllyal a P-Liget szanatóriumba. Naponta kijárok hozzá – bár az első napokban redukálnom kell az ügy érdekében. Amíg oda visszük folyton gyanakszik, hogy örültekházába kerül. Ottan minden mindegy. Gyönyörű fehér szobában, jó ápolónővel, a legszebb virágok között –

A Park szanatórium

PÉTER I. ZOLTÁN Podmaniczky-díjas helytörténész, újságíró (1949, Nagyvárad), 1991–2009 között a Bihari Napló munkatársa. A Budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédő szakmérnöki karán tanult. 1992-től számos helytörténeti és irodalomtörténeti könyve jelent meg.

fekszik és nem akar tudni senkiről, semmiről. Amit mondanak megteszi, de nem beszél és mindég ijedtség van a szemébe. Engem mindég megismer, mosolyog, simogat és utolsó este úgy csókol, hogy életemben elsőször félek és irtózom a szájától. Utam Jászihoz, terveim. Az utolsó délután. A halál. Érmindszenti sürgöny...”³

Csinszkanak az volt a terve, hogy egy svájci szanatóriumban kezeltesse a férjét, ennek érdekében egy levelet is

1. Ady Endre, *Életem nyitott könyve*, Fellapozta Koválovsky Miklós, Bp., Gondolat kiadó, 1977. 504. – Az Aréna út 84. szám alatti Park Szanatórium épülete a második világháború alatt elpusztult. A Liget Szanatórium a Nagy János (mai Benczúr) u. 47. szám alatt épségben maradt.
2. Benedek István, *Ady Endre szerelmei és házassága*, Bp., Magyar Könyvklub, 2001. 244.
3. Vitályos László, *Ady–Léda–Csinszka. Visszaemlékezések, levelek a költő életrajzából*, Bp., 1977. 72.

megfogalmazott Károlyi Mihályhoz. E célból mehetett Jászihoz. Minderre már nem maradt idő, mivel Ady január 27-én, hétfő reggel negyed 9-kor meghalt.

Lukács Hugó kissé patetikus megfogalmazásában a halál oka: „Szívének főütőere beteg volt tudtom szerint már tíz éve. Ez a főütőér szakadt meg, és a poéta szíve-vére belsőleg elfolyt. Az ütőér megbetegedését mi okozta? Vérének vérvirágos megbetegedése? Az is. Az alkohol is. De nagy szívének fokozott munkája is, amelyet nagy szenvedései, haragjai és ujjongásai hoztak létre.”⁴

A halál körülményeit a lapok nagyjából helyesen közölték – emlékezett később Diósi Menyhért –, 26-án éjszaka Papp Mariska ápolónő volt mellette. Este Ady evett valami keveset, az ápolónő etette. 39 fokos láz gyötörte. Elaludt, de hajnalban halkán nyöszörgött... Az ápolónő kérdésére, hogy mi fáj, hol, nem válaszolt. Köhögni kezdett, levegőért kapkodott... Pulzusa hevesen vert. Hajnal felé ismét elszundított. Reggel nyolc előtt nehezen vette a lélegzetet. Az ápolónő felgyújtotta a lámpákat, Ady halásápadt volt. Borogatást kapott a szívére, jött Reiss doktornő, az ügyeletes, és csillapító kámforinjekciót adott neki. Megnyugodott, elcsöndesedett. Egynegyed kilenckor a szíve felmondta a szolgálatot. Ady minden haláltusa nélkül, örökre elaludt.⁵

Franyó Zoltán egyik visszaemlékezés-változata szerint, reggel kilenc órakor a Park Szanatórium ápolónője elcsukló zokogással „belényilalta” a hírt: „Pár perc előtt meghalt Ady úr!”⁶ Eltekintve attól, hogy Ady a Liget Szanatóriumában halt meg, ahová pár nappal a halála előtt szállították, nem túl hihető, hogy az ápolónő éppen őt értesítette volna telefonon.

De lássuk Franyó történetének folytatását:

„Az első pillanatban arra gondoltam, hogy talán fel kellene hívnom Csinszkat. De aztán úgy határoztam, hogy Dénes Zsófiához sietek, Zsukához, [...] ehhez a nagyon finom, nagyon művelt, testvéri hűségű fiatal íróasszonyhoz, akit Ady 1913 novemberében feleségévé akart tenni...”⁷

Dénes Zsófia szerint január 27-én délelőtt Franyóval a Rákóczi úton találkozott, amikor éppen a Veres Pálné utcai

4. Vezér Erzsébet, *Ady Endre élete és pályája*, Bp., Seneca, 1997. 358. – Dr. Czeizel Endre a költő halálának okáról a következőt írta: „Ady Endre az 1918-as októberi őszirózsás forradalom első napjaiban bénulást okozó kisebb agyvérzést, hűdést kapott, pedig ettől rettegett leginkább (*Ne sújts bénasággal*). Szív- és érrendszere, beleértve az agyi ereket is, a mértéktelen italozás és dohányzás, valamint stresszdús élete miatt akkor igen rossz állapotban lehetett, és az évek óta várt forradalom bekövetkezése okozta óriási izgalom válthatta ki az agyi érkatasztrófát, amelyet előidézhetett nagyobb érgörccs vagy kisebb agyvérzés. A következmény az arcizomzat kisebbfokú bénulása (ún. faciális parezis) és az ezzel kapcsolatos beszédzavar (dadogás), valamint mozgásszabályozásának megbomlása (ettől kezdve kézírása kusza, nehezen olvasható és járása is nehézkes) lett. E testi bajai ellenére a történelmi eseményeket nyomon követte és kritikusan értékelte, részt vett a családi életben, pl. a karácsonyi ünnepeken. Értelmének épségét azonban egyrészt a hűdés után írt verse, az *Üdvözlét a győzőnek* (a pszichiáter Nyíró Gyula 1929. évi verselemzése szerint mind a tartalom, mind a forma kizárja a költő elbutulását) és egy több orvosa által is megerősített történet igazolja. [...] A gerinccsapolással nyert folyadék vizsgálata igazolta korábbi vérbajos fertőzését, amit ő sohasem tagadott. A Moravcsik, Jendrassik, Engel és Bálint professzorokból álló orvosi konzílium megállapította, hogy »szíve úgy jobbra, mint balra is kissé tágult... a máj széle a bordaívét meghaladja«, valamint, hogy »Ady Endrénél a hűdéses elmezavar, demencia paralytica előrehaladott tüneteit lehet észlelni, hogy a szív- és főütőér tágultak«. A főverőér-tágulás a harmadlagos vérbaj tipikus megnyilvánulása. [...] Hűdéses agyi megbetegedése azonban nemigen lehetett a vérbaj szövődménye, mivel a »dementia paralytica«,

lakásba sietett Csinszkához, hogy közösen menjenek meglátogatni Adyt. Franyó sírva közölte: meghalt Ady. Mielőtt taxival a szanatóriumba siettek volna, Dénes Zsófia egy közeli virágüzletben egy orgonaágot vett, ezt vitték Adynak. A kórteremben senki sem őrzi a halottat – emlékezik Dénes Zsófia. – „Ott fekszik a párnán, lehunyt szemmel, kisimult arccal. Fölény. Ez nem a dadogó Ady. Az igazi kerekedett felül. Most már csak az van itt, akit legelső ízben láttam. Aki több volt mindenkinél.”⁸

És bár mindketten úgy emlékeztek, hogy együtt érkeztek a szanatóriumba, Franyó szerint a halott Adyt nem találták egyedül, ott őrködött a szoba ajtajában egy kisírt szemű, nyúlánk ápolónő. Franyó magának tulajdonította azt, hogy

Ady Endre utolsó ismert képe életében 1918 októberében készült Csucsán

Ady nagy üveges szeméit ő zárta le. De már készült Vedres Márk szobrász is, hogy elkészítse a halotti maszkot, majd megérkezik Kóber Leó, a kitűnő grafikus is, Lestyán

vagyis a vérbaj okozta benu-lásos elbutulás, mint utaltam rá, nála nem állt fenn. Engel és Bálint professzorok az agyi erek keringési zavarát ezért, szerintem, helytelenül írták a vérbaj rovására. Moravcsik és Jedrassik professzorok azonban kétségbe vonták hűdésének kapcsolátát a korábbi vérbajával. E véleményt osztotta különben Láng Menyhért is. Családtagjaival egyetemben később megkapta a spanyol influenzát is, amely nála gócos tüdőgyulladást okozott, magas lázzal, valamint kellemetlen vizelet- és széklet-visz-szatartási képtelenséggel. A kezelésre állapota javult, de az új év első napjaiban a tüdőgyulladás kiújult és állapota rosszabbodott. Ekkor, 1919. január 11-én a Liget Szanatóriumba szállították. Az otthon maradtaknak csak annyit mondott: »Semmit sem fordíthatok meg!« Így is volt. Kéthetes ápolás után, 1919. január 27-én meghalt. [...] A kórboncolás szerint a főverő-ér (aorta) megrepedése okozta a halált. Végül is a költőnél a harmadlagos vérbaj elő-ídezte érszövődmény legjellemzőbb megnyilvánulása, a főverőér idült gyulladása vált végzetessé: az elhegesedő érfal kialakuló tágulatát a nagyér megrepedése követte...» (Czeizel, 2001. 113–114.)

5. Emlékezések Ady Endréről, ötödik kötet, gyűjtötte, sajtó alá rendezte és magyarázatokkal kiegészítette Kovalovszky Miklós, Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, in *Új Magyar Múzeum. Irodalmi dokumentumok gyűjteménye* 17., szerk.: Illés László. 364–365.
6. *Igaz Szó, Ady Endre-émlékszám*, 1957. 11. sz., 782.
7. *Igaz Szó, Ady Endre-émlékszám*, 1957. 11. sz., 783.
8. Dénes Zsófia, *Élet helyett órák*, Bp., Magvető, 1967. 275–276.

Sándor kíséretében – akiket Franyó hívott telefonon –, hogy lerajzolják Adyt a halottas ágyon. A déli órákban Landau Erzsi is lefényképezi. Ez a két hiteles arckép készült a halott Adyról⁹ – Franyó emlékei szerint.

Ferenczy Béni is készített egy gipsz arcmást, egy fejről készített magasdomborművet, ez lett majd alapja egy bronz változatnak. Ferenczy rajzolt is a halottas ágynál. Hatvany is készítettett halotti maszkot, ez a Beck Ö. Fülöp-féle. De

A Liget szanatórium

lerajzolta a halott Adyt Csorba Géza, három példányban, illetve Szőnyi Lajos is.¹⁰

Móricz Zsigmond megrázóan írja le a halotti ágyon fekvő Ady Endrét, a *Nyugat* emlékszámában: „A betegszoba mély csönddel csap rám, sötétből a világosba lépek, mégis megdöbbenés.

9. *Igaz Szó, Ady Endre-emlékszám*, 1957. 11. sz., 784–785.

10. Kovalovszky V., i. m., 1993. 740. – „Miközben Csorba Géza a halott Adyt rajzolta, – visszaemlékezése szerint – épp egy újságíró érkezett, s interjút készített a jelen levő ápolónővel. Arra volt kíváncsi, hogyan halt meg Ady Endre. A fiatal ápolónő elmondta, hogy Ady hajnali 5 óra tájban bort kért. Az ápolónő hozott is vagy egy félliternyit, amit Ady egyszerre fel is hajtott. – Az ápolónő ekkor hirtelen abbahagyta elbeszélését. Az újságíró fag-gatta:

– Beszéljen, beszéljen! Azután hogy volt?

A leány csak maga elé bámult, s elvörösödött. S mikor a riporter nógatta, megszólalt:

– Szégyenkezem...

– Csak beszéljen! – sürgette az újságíró.

A leány nehezen bökte ki:

– Jó fogása volt a nagyságos úrnak!

Furcsán hatott ez a »nagyságos úr« – írta Csorba Géza –, a költő úgy feszült meg holtában, mint valami arkangyal. Vízszintesen is emelkedett, szinte röpiült... Ady, magyar költőhöz méltón: borral s nővel fejezte be életét!”

Kovalovszky Miklós szerint a történetbe belejátszott a szobrászművész tényeket felnagyító, kiszínező s átrendező képzelete. Véleményét a jeles irodalomtörténész azzal indokolta, hogy több budapesti lap jelentetett meg riportot, tudósítást a költő halálának körülményeiről, de ilyen részleteket nem közöltek, s nyilván nemcsak tapintatból.

Emberek állanak, megdöbbenve néznek, fakó emberek, hosszú sovány arc hajlik felém, szólalni nem mer. Fehér hölgy rajzol az ablakban, odanézek, ahova ő néz, s a szívembe ült a valóság, hiszen tudtam, de mégis, ez iszonyú, Ady hullája. Egy merev test a puszta ágyon, mélyen a vaságyon, fekete szegény tetem, egy lepedővel betakarva, a fekete, kendővel felkötött arc, odavetve az ágyra, hidegen, a haja a barna párnán.

Borzasztó, tényleg halott.

Nem merek visszanézni, hogy ő is látja, takarnám, akar-nám meghazudtolni a halottat előtte, ki mögöttem áll, Mona Lisám, Ady halott. Leveszik a kendőt, már eléggé fagyott, jobbról nézem, halott, balról nézem, halott, rémüldözve lélekben járom körbe, halott, halott.

Halott.

Halott, s lassan új objektummá lesz. Amint felismerem az idegen tömegben a múltat, egyre közelebb ér hozzám, lassan már él. Döbbenetes.

Új test, új ember, soha nem láttam, ő biztos, de ez egy más, egy új s szép.

Egész új s merész.

A halál kiváltotta belőle a költő szilaj dacát.

Hátravetett feje a barna rideg kőpárnát megnyomja, s haja, mint viharban csapzik homlokára.

A nyaka az áll alatt, a nyaka, mély árnyék kiül a nyak nyelő.

Elszánt búsmagyar, soha egész életében ilyen vizionárius, ilyen sas képet nem mutatott. Csak a szája fájdalmas.

A homloka kemény, mint a sárga márvány, orra éles és fénylő, arca kékesen árnyalt, tegnap borotvált. Fülei hátra repülnek, kékülő, szálló, halló, de nem hallgató fülek.

Csoda ez a lény, mely itt sugárzik, jelent valamit, valami nagyot.

Egy új érzést, nagy tudatot, nagy kijelentést.

Valami hallatlan biztosat jelent, mintha a felhők fölött állna súlytalanul s örök szilárdan ez a fej. Jelent, nem tudja mit!

Nem esett el ez a fej, nem hullott szét a tetem, együtt van és egyben jelent.

Merev, mint egy szobor, merev, egy kőből faragva, a lepedő felgyúrva a mellén, görög ráncok, a görög márvány művészete s a test vonala egy merész ránc a lábak merev csúcsáig, titkos, titokzatos és monumentális!

Hatalmasabb, mint életében volt.

S folyton változik.

Itt, a szem láttára ugyanúgy átalakul, mint az élő arc.

Most kezdi veszíteni ércskeménységét.

Emberibb lesz.

Ajka lágyabb, arcán puhább színek.

S mégis milyen zárkózott, hogy magában maradt.

Nem tudja? Most sem?

Mintha az volna a keménységben: »nem tudtam meg« hogy: nem is tudhatom meg, nem mondhatom meg.

Fáj, fájdalmas tragikus lemondás: küzdöttem érte, rászántam magam s nem kaptam meg.

Mért haltam meg, mért haltam akkor meg!

.....

Megint más, profil.

Római arc, nyomott fénylő orra, hátradőlt sárga homloka.

Klasszikai nyugalom az örök nyugtalanság e kínos mezején.

Biztos egyenesség, a kifeszített nyak, a leplekből kinő a nyak, a fej, kiemeli a hatalmas nyak a fejet, s a végtelenség lebeg körülötte.

Ádám a halálos ágyán

Itt van az élet minden apró tárgya, a csengő zsinór, a lámpa, a telefon huzalok zavarják a vonalakat, de ez a fej fényes nyugalom, mindennek fölötte való.

Valami fenséges van benne, rajta, felség ül e vonásokon: a végtelenség, a véghetelenség, lehetőségek, lehetlenségek ember fölöttisége lengi körül.

Sugárzik fölötte a teremtés minden távolsága.

Minduntalan felébresztve magam, hogy az életre eszméljek, hogy megtömtött arcokat, kezeket, vibráló és mozgó életeteket, s ha visszaszáll a szem az arcára, megdőbbsent szédülettel repülök a csillagok útjain: ez az arc ott száll.

Hol van már mögötte a mi lármánk, a villanyos csengése, a gyerekek hangja, a kopogtató szolga udvariassága, alázatos, megtört emberi szolgáltsága élőknek egymástóli distanciája, ő fönt száll, sas arca a repülő, a riasztó morajon túl, a szférák zenéje ül az arcon, e lila fülek a létfölötti muzsikát isszák.

A gyöngyvirág ugyanilyen mereven áll, testvére, igen, megértem a legnagyobb csodát.

A. B. F. R. A.

Szívetszaggató, mélységes fájdalommal tudatjuk minden jó emberünkkel, hogy kicsiny családnak büszkesége, fejünknek ékes koronája, a mi drága jó fiunk,

ADY ENDRE

a Vörösmarty Akadémia elnöke

élete 41. évében, f. évi január 27-én hosszas szenvedés után esőndesen elhunyt.

Hazájának s annyi költeményében sírva ostromozott nemzetének tragikus sorsa felőrölte testi és lelki erejét: keserű szívvel, türt reményekkel távozott el tőlünk s hagyott bennünket a sötét kétségbeesésben.

A magyar literatura súlyos vesztesége mellett oh, ne tünjék fel hivaikodásnak a mi külön, mélységes gyászunk, keserű bánatunk, hiszen mi mindenünket elvesztettük Benne!

Drága halottunkat ideiglenesen Budapesten temették el, s a közlekedési viszonyok miatt szülei és testvére nem lehettek ott koporsója mellett, de mihelyt lehetséges lesz, — annyszor hangoztatott kívánsága szerint, — hazahozzuk Öt szülőfalujába, Érmindszentre s itt helyezzük el végleges, örök nyugalomra családunk közös temetkezőhelyén.

Siratjuk keservesen, amíg ügyis kihalásra predesztinált kis családnaknak csak egyetlen tagja is életben lesz. Érmindszent, 1919. január 30.

Ady Lőrinc és Ady Lőrincné
Özv. Ady Endréné
Ady Lajos és felesége.

A testvérek a virág, a sápadt levelű, halvány gyöngyű virág.

Hogy hasonlítanak.

Ím az ember akkor lesz nagygyá, méltóvá, mikor virág lesz, ez az arc él, ez a lélek él. Ez a test előbb, mint az élet élete.

E tárgy egy nagy és csoda és virág és egy új jelenség az életemben.

Ember, a halál megvált. Ember, a halál megad. Ember, a halál jól rendbe rakja, amit az élet szétromtott.

Elrontott: a halál feltámaszt.

A szél a gyöngyvirágot megrázza, a halhatatlan csilingelés: élet.

Ez az élet: ennyi.

A jelentés, a lényeg, az örök: a halál.

A hazugság, az élők ostoba kicsisége, az szakít el a haláltól, meghamisították a legfőbb jót, eltörölték a legfőbb szépséget: a halál felé halad-jatok!

Ha a halál vezet, megtaláljátok az igaz utat.

Annyi az élet minden értéke, ami a halál halhatatlan vonalába van bekapcsolva.

Az Ady költészete, jobban, mint emberé valaha: a halál fénylő jelentősége az életen át.

Ady élve holtan élt: ezért lett örök érc a halál nehéz anyagában.”¹¹

Csinszka az önéletrajzi vázlatában említést tesz arról, hogy sürgönyözött Érmindszentre. Tudvalevő, hogy a távirata, amelyben Ady haláláról értesíti a szülőket és Lajost, késve érkezett meg. Ady Lajos január 29-én feladott választáviratából kiderül, miért tartotta ezt feljegyzésre érdemesnek: „vonatjárás miatt temetésre nem mehetünk. Ha expressz küldöd a sürgönyödet, ma reggel felutazhattunk volna. Nem tudjuk elfojtani a gyanut, hogy szándékosság volt tőled a közönséges és küldönc nélküli sürgöny, csak hogy egyedül állj koporsója mellett. Nem baj. Mi fogjuk őt Mindszenten tavasszal eltemetni végleg.”

Ady Lajosné könyvében megörökítette azt, hogyan fogadták a szülők Ady Endre halálát: „Kedden, huszonnyolcadikán

[1919. január 28.], délelőtt távirat jött: »Bandi ma reggel meghalt, Berta.« Ez a sürgöny nem jött expressz és nem hozta küldönc. Ezért is kaptuk huszonnégy órával feladása után. Anyám elolvasta és lerogyott a díványra. Feküdt lehunytt szemmel halotthalványan. Nem volt ájuldozós, de akkor nem volt eszméleténél. Amikor szólni tudott, sírva vádolta, kárhoyzhatta önmagát. Magánkívíül zokogta, miért hitt ő másoknak, miért hitte el, hogy Endre állapota

11. Móricz Zsigmond, Ady Endre a ravatalon, in *Nyugat*, 1919. 4–5. sz.

nem oly veszedelmes. Neki tudnia, éreznie kellett volna, hogy nem úgy beteg, mint máskor, hogy nem kel fel többet – s mennie kellett volna Pestre, elindulnia, ha gyalog is, hogy ott legyen a beteg fia oldalán, mert ott volt neki a helye. És ő nem jó anya, nem, ne mondjuk, hogy az, ha ő nem érezte meg ezt a nagy veszélyt. Ezt az önvádat szegény asszony

Ady Endre fejfája. A költő ismert sírszobrát 1930. március 23-án leplezték le. Az alkotás Csorba Géza 1918 őszén készített kispasztikája alapján készült

tizennyolc éven át haláláig, élő szóval és levélben ezerszer elismételte.

Apám kinn volt a tagban, amikor a hír megérkezett. Mert téli fagyban is volt neki munkája. Akkor épp lóhere-cséplése volt. Félrehívták a munkától, odaadták a táviratot.

Az a keménykötésű ember eltakarta az arcát, sírásba tört ki. Két ember kellett, hogy hazatámogassa. Úgy vezette két hűséges gazdasági cselédje, mint aki se lát, se hall. Ha eleresztenék, elvágódna. Nem emlékszem, hogy annak előtte sírt volna. Nem láttam. Akkor úgy zokogott, mintha a könnye nem akarna elfogyni. Ráborult anyám és Lajos vállára, egyre azt hajtogatta: meghalt a fiam, a drága fiam, meghalt a gyermekem – olyan felejthetetlen, elfogyott hangon.

Később jött még egy távirat, hogy szerdán koradélután temetik a Nemzeti Múzeum előcsarnokából.

Rettenetesen fáj, hogy ily későn tudtuk meg temetése időpontját, mert így nem volt rá mód, hogy idejekorán megérkezzünk. A legvalószínűbb az lett volna, hogy útközben valahol elakadunk, ezzel a két szegény, elgyötört öreggel.

Nem volt más választás, otthon maradtunk velük...”¹²

12. Vitályos, 1977., i. m., 108.; Ady Lajosné, *Az ismeretlen Ady, akiről az érmindszenti levelelárda beszél*, lejegyezte és a leveleket rendezte Dénes Zsófia, Bp., Béta, 1942. 378.

Utólag nehéz volna megállapítani, valóban volt-e szándékoság abban, hogy Csinszka csak egyszerű sürgönyt küldött. Az ellenben tény, hogy az Ady család újratemetési szándékába beleszólt a történelem: Trianonban új országhatárt húztak Budapest és Érindszent közé.

Temetés nagy részvét mellett

Ady Endrét 1919. január 29-én temették, óriási tömeg és részvét mellett. „A temetés napján ott állunk a Múzeum előtt Adynéval és a nagymamával, a kedves, tiszteletre méltó matrónával – emlékezett Hatvany Lajos. – A Múzeum-kert előtt zajong a tömeg, nincs rá mód, hogy bemenjünk. Végre mégiscsak rászánjuk magunkat:

– Utat az özvegynek! – kiáltom.

Az emberek meg sem mozdulnak. A Múzeum lépcsői el vannak zárva, odafönn valami sisakos egyenruhás, meg Beregi meg Ódry, egy-két ismerős arc.

– Utat az özvegynek! – bömbölöm még egyszer fel a lépcsőre. Most meghallják az odafönn intézkedők, s nagy nehezen eljut Adyné az ura ravatalához. Magam ott állok a lépcsőn, nézek le az irtózatos rohamra, mely a lépcső vasrácsa ellen indul. Kérdem: Miért nincs rend? Hiszen a szocialista pártvezetőség megígérte a Vörösmarty Akadémiának? Mire a felelet: Móricznak meg is ígérték, hogy karhatalmi kirendeltséget kapunk, de délelőtt az egész karhatalmat hirtelen Budára hívatta a hadügyminiszter. Éreztem, hogy a dolog kínos, de éreztem azt is, hogy az Ady temetése nem lehet közönséges, hivatalos temetés, s hogy ebben a zúgásban, morgásban, haragban, ezekben a miniszterekben és hölgyekben, akik a vasráacson átugrálnak, szóval ebben a halálon túli forrongásban, tagadhatatlanul van valami Adyhoz illő stílusosság. Mikor a ravatal termét becsukták odakünn, s a beszédek kezdődtek, hallatszott kintről a tömegmorgás. A beszédek alatt egyszerre csak valahol szétvált a fekete kárpit, és látszott és hallatszott, amikor a lépcsőkön rohantak az emberek, s a miniszterek mögött a pódiumon urak, hölgyek, diákok tolongtak be a terembe. Ez így jó, ez így helyes, ez így adys.

Ady szocialista temetést kapott és radikálisat... De nem lehet tagadni, hogy kiállhatott volna valaki arra a pódiumra, és odaszólhatott volna a ravatal felé: Ez a ravatal az utolsó magyar úr, a régi magyar uraság fényes rakétájából kilobbant utolsó csillag ravatala! Ezt is lehetett volna mondani, mert Ady mondta:

*Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál,
Hulltommal hullni: ez a szolgál dolga,
Ha a Nagyúr sirja szolgálakat követel.”¹³*

Csorba Géza szobrászművész emlékeiben így élt Ady temetése: „Hatalmas tömeg zárta körül a Múzeum épületét – mi is csak nagy nehézséggel tudtunk áthatolni az embersokaságon – rendőrt alig láttunk. Azok lepték el a Múzeum kertjét, akik akarták, s csupán a Sándor utcai kapunál volt ellenőrzés. Ott csak a Nemzeti Tanács tagjai, írók újságírók juthattak be. Az oszlopcsarnokban magas katafalkon nyugodott Ady érckoporsója.

Babits állott elébe, s egyre emelkedő, himnikus szárnyalással szólott. Előbb tompán, majd lázas-költői önkivületben. [...] Aztán Haypál Benő mondotta el – mély orgonahangján – a kálvinista gyászbeszédet.

A koporsót leemelték. – A halhatatlan életre emelkedett költő útjára indult, az embersűrűn át – Arany szobra alatt – gyászhintón: a Kerepesi temetőbe...

13. Hatvany Lajos, *Ady. Cikkek, emlékezések, levelek*, Bp., Szépirodalmi, 1977. 486–487.

